

Oriental Market, Alberto Pasini, 1884

بازار تجاری عرب اثر نقاش ایتالیایی، البیرتو پاسینی

آن هم در ماه‌های اول هجرت می توانست منجر به آسیب‌های جدی به این حومه شود. مسلمانان در مکه چنان تحت فشار بودند که مجالی برای دعوت در سایر نقاط پیدا نکرده بودند. در مقابل قریش با نفوذ بسیارش، پیامبر و آئینش برای قبایل همچنان ناشناخته بود. در چنین شرایطی، حمله به کاروان‌های مکه می توانست برگ برنده‌ای برای مکه باشد تا بتواند قبایل مختلف را با خود در ضدیت با مدینه همراه کند. نفوذ قبایله‌ای و سیاسی و نظامی قریش، تضادهای اعتقادی بَدویان با مسلمانان و علاقه به غارت مدینه از جمله عوامل تمایل بَدویان به همکاری با قریش در حرکت‌های ایدایی یا اقدامات نظامی مستقل بر ضد مدینه بود.^{۲۵} کاروان‌های تجاری علاوه بر آنکه برای قریش دارای اهمیت بسیار بودند برای قبایل بین راه نیز مهم بودند. حمله به آن‌ها به راحتی می توانست اسباب جنگ‌های قبایله‌ای را فراهم کند و حتی موجب ائتلافی ضد مدینه شود. با در نظر گرفتن این زمینه‌ها، باید گفت چنین اقداماتی اثراتی در پی داشت که بیش از همه گریبان‌گیر مدینه می شد، مدینه‌ای که جامعه‌ای قبایله‌ای و به شدت بحران‌پذیر بود. پیامبر (ص) جنگ‌های سخت زمان جاهلیت مانند فجار

محرز شده بود، چطور کاروانی با آن شوکت و با فرماندهی فرد زیرکی چون ابوسفیان با این گارد محافظتی اندک راهی شام شد و نیروهای پشتیبانی مجهزی را هم با خود همراه نکرد؟ اگر آن‌ها بارها تهدید شده بودند، آیا انتظار نمی رود با شرایط ویژه و با محافظان بیشتری از اطراف مدینه عبور می کردند؟

علاوه بر این، ابن اسحاق در گزارش سریه کرده در سال سوم می نویسد که بعد از جنگ بدر قریش به خاطر ترس از برخورد با لشکر مسلمانان ناچار شدند مسیر کاروان‌های تجارتی خود را تغییر دهند و از این‌رو، راه عراق را برای سفر به شام انتخاب کردند.^{۱۳} اگرچه جنگ بدر و این گزارش که مرتبط با آن است نیاز به تحلیل دارد که در فرصت این نوشتار نیست، اما از این گزارش روشن می شود که اهمیت کاروان‌ها چنان بود که نگرانی نسبت به آن یا بهانه کردن کاروان هم موجب راه افتادن جنگ بدر شد و هم پس از آن قریش مسیر خود را به سمت شام عوض کرد. حال اگر در چند سریه قبل از بدر چنین تهدیدی رخ داده بود، این اقدامات، یعنی تجهیز قریش در برابر مدینه و نیز تغییر مسیرهای تجاری، باید در همان ماه‌های اول رخ می داد.

۵. خنفر در بیان شرایط مدینه نوشته است:

«اینک مدینه‌ای پدیدار آمده که وجودی یکپارچه و به هم پیوسته دارد و از قلمروی حاکمیتی و امنیتی ملی برخوردار است و این قلمرو همه مناطق همجوار تا کرانه‌های دریای سرخ را در برمی گیرد».^{۳۴} برخلاف آنچه خنفر بیان کرده است، پیامبر در ماه‌های اول با جامعه‌ای بسیار نامحکوم مواجه بود اعم از اوس و خزرج، منافقان، یهودیان و مهاجران. از طرفی، سابقه اختلافات قبایله‌ای اوس و خزرج و نیز یهودیان بسیار بود. مهاجرین هم از مکه‌ای آمده بودند که درگیر رقابت‌های قبایله‌ای بود. هر حادثه‌ای می توانست صف‌بندی‌های قبایله‌ای را آغاز و کینه‌های خفته را بیدار کند. با در نظر گرفتن نامحکونی‌های فوق، مدینه علاوه بر خطرات بیرونی از درون نیز در معرض خطر قرار داشت. در همین راستا، پیامبر بر آن بود که از هر بحرانی که می توانست پیوستگی جامعه را بر هم زند جلوگیری کند. حمله به کاروان‌های تجاری

باشد، ولی به هر حال بیانگر برطمراق بودن کاروان‌هاست. در سریه حمزه نیز سید نصر به فرماندهی ابوجهل همراه کاروان قریش بودند که می تواند نشانه بزرگی این کاروان باشد.

ج. تقویم عرب

با توجه به آنچه در معنای «نسی»^{۱۷} در تفاسیر قرآن و تاریخ آمده است، پیش از نزول آیه «لَمَّا النَّسِءُ زِيَادَةَ فِي الْكُفْرِ»^{۱۸} در سال دهم هجری قمری، شیوه محاسبه تقویم یا گاه‌شماری در نزد عرب منحصراً قمری، یعنی متکی بر رؤیت ماه، نبود بلکه به صورت ترکیبی شمسی-قمری محاسبه می شده است.^{۱۹} بر این اساس، استخراج دقیق فصل اعزازهای قبل از بدر دشوار است ولی یک محاسبه کلی می توان انجام داد. فاصله اولین سریه تا آخرین آن‌ها طبق نظرواقعی حدود نه ماه است و به هر حال حداکثر شش ماه آن می توانست در بهار و تابستان باشد و نه بیشتر. با در نظر گرفتن این مطلب و اینکه آن‌ها در نیمه از سال به سفرهای تجاری شام می رفتند پرسش این است که آیا قریش در طول نه ماه می توانست این تعداد کاروان مجلل را راهی شام کند که بخواهد هدف ناموفق مسلمانان هم قرار گرفته باشد؟ و مگر ظرفیت سفرهای تجاری آن‌ها چقدر بوده است؟ جواد علی کوچ‌های بزرگ تجاری را تنها یک بار در تابستان به شام و یک بار در زمستان به یمن دانسته است.^{۲۰} سؤالات فوق پرسش و ابهامی جدی بر اهداف یاد شده توسط واقعی و گزارشگران بعد از او ایجاد می کند. البته ممکن است گفته شود که هر یک از سران قریش مانند یک کمپانی تجاری سفرهای خود را داشتند و تعداد کوچ‌های تجاری در هر فصل بیش از یک بار بوده است. حتی اگر در قول جواد علی مبنی بر «فقط یک سفر تابستانی و یک سفر زمستانی» هم تردید کنیم، باید گفت تجهیز پنج یا شش کاروان که معمولاً پراز مال التجاره نیز بوده‌اند در زمانی کمتر از یک سال با ظرفیت تجاری باراندازی چون مکه سازگار نیست.

۴. افزوده نشدن نیروی حفاظتی کاروان‌ها

محافظان کاروان ابوسفیان - که با جنگ بدر ارتباط دارد - سی، چهل یا هفتاد نفر تخمین زده شده‌اند.^{۲۱} اگر در سریه‌های قبل از بدر حمله‌های پی در پی به کاروان‌ها